

Slutrapport

Återrapportering av ekonomiskt stöd till lokalt brottsförebyggande projekt

Det sker mycket brottsförebyggande arbete runtom i landet, både som projekt och i den löpande verksamheten. Några av dessa insatser har kunnat genomföras med hjälp av ekonomiskt stöd från Brottsförebyggande rådet (Brå). Arbetet dokumenteras och efter insatsen lämnas en slutrapport till Brå.

Erfarenheterna från de olika projekten är många gånger intressanta för andra som arbetar med brottsförebyggande arbete och därför publicerar Brå ett urval av rapporterna på myndighetens webbplats.

För sakuppgifter och slutsatser står respektive författare eller organisation.

Fler rapporter finns att ladda ner på
www.bra.se/ekostod

Mentors in violence prevention:

En utvärdering av ett skolbaserat våldsförebyggande program i Botkyrka kommun

Adam Jonsson

FoU Södertörn är en forsknings- och utvecklingsenhet som ägs gemensamt av socialtjänsten i Botkyrka, Haninge, Huddinge, Nacka, Nykvarn, Nynäshamn, Salem, Södertälje, Tyresö och Värmdö. FoU Södertörns arbetsfält är individ- och familjeomsorgen, funktionshinderområdet och socialpsykiatrin. Arbetet bedrivs i nära samarbete med praktiken.

FoU Södertörn

info@fou-sodertorn.se

www.fou-sodertorn.se

Mentors in violence prevention: En utvärdering av ett skolbaserat våldsförebyggande program i Botkyrka kommun

Omslagsfoto: Jöran Fagerlund, Jämställdhetsmyndigheten.

©FoU Södertörn 2019

Innehåll

Sammanfattning	3
Kapitel 1: Bakgrund	4
1. Inledning	4
2. Rapportens disposition	5
3. MVP i teori och praktik.....	5
3.1 Programteori.....	5
3.2 Implementering i Botkyrka kommun.....	6
3.3 MVP i praktiken	7
Kapitel 2: Utvärdering	8
1. Syfte och frågeställningar.....	8
2. Rapportens underlag.....	8
3. Utvärderingens förutsättningar och begränsningar	9
3.1 Avgränsningar	9
3.2 Enkätmaterialen	11
3.2.1 Åskådarenkäten	11
3.2.2 Elevenkäten	13
3.2.3 Ungdomsenkäten	13
4. Etiska aspekter	13
Kapitel 3: Resultat	15
Elevernas civilkurage	15
Elevernas trygghet och studiero.....	16
Erfarenheter från implementeringen av MVP.....	17
Kapitel 4: Slutledning.....	21
Referenser	23
Bilaga 1: Åskådarenkäten	27
Bilaga 2: Elevenkäten	31
Bilaga 3: Ungdomsenkäten.....	32

Sammanfattning

Denna rapport är en utvärdering av *Mentors in Violence Prevention* (MVP) i Botkyrka kommun. MVP är ett skolbaserat utbildningsprogram med syftet att förebygga våld. Den första programomgången påbörjades år 2015 på ett antal kommunala högstadieskolor, som uppvisat en oroväckande trend med verbala och fysiska överträdelser elever emellan. Genom programmet får utvalda elever i årskurs 9 handledning för att möta alla elever i årskurs 6 och hålla i elva läropass under ett läsår. Under passen får deltagarna reflektera kring normer kopplade till våldsanvändning och hur de kan agera mot olika former av kränkande behandling i sin vardag. Målsättningarna är att nå konsensus kring att våld tar sig olika uttryck och att öka elevernas benägenhet att ingripa till förmån för utsatta.

Under 2018 har Botkyrkas version av MVP utvärderats av FoU Södertörn med finansiering från Brottsförebyggande rådet. Rapporten omfattar två av pilotskolorna. Det huvudsakliga empiriska materialet utgörs av tre enkätundersökningar, som återkommande mäter elevernas självskattade benägenhet att ingripa vid olika kränkningar, deras utsatthet för dito samt deras trygghet och studiero. Därtill har intervjuer genomförts med skolpersonal och MVP-mentorer samt med representanter för kommunens förebyggarsektion respektive lokalpolisområde Botkyrka. Utvärderingens övergripande syfte har varit att följa upp enkätresultaten över tid sedan baslinjemätningarna och validera utvecklingen i informanternas erfarenheter sedan programmet infördes.

Analysen av enkätmaterialen kan inte härleda några förändringar i aktuella indikatorer kopplade till implementeringen av MVP. Värt att beakta är olika metodologiska begränsningar i det underlag som mäter åskådarperspektivet. Det är fråga om luckor i mätintervallen, bitvis mycket små svarsunderlag och svårigheter att separera resultaten bland olika grupper (kön och årskurs) samt avsaknad av kontrollgrupper. Sålunda har det saknats förutsättningar för en regelrätt effektutvärdering av programmet. Allt som allt visar rapporten att MVP inte tillfogar målgruppen någon form av skada.

Trots frånvaron av statistiska förbättringsområden anser majoriteten av informanterna att våldsanvändningen mellan eleverna generellt har minskat sedan implementeringen. I den utsträckning som våld fortfarande förekommer är det fråga om mindre grova överträdelser än tidigare. Enligt skolpersonalen har programmet bidragit med en intern samsyn kring det förebyggande arbetet och dess betydelse i förhållande till externa samverkansaktörer; i synnerhet till socialtjänsten som innehar en samordnade funktion i programverksamheten. MVP betraktas som del av en gemensam kommunal angelägenhet för att förebygga olika sociala risker bland barn och ungdomar. Behovet av sådan konsensus belyser att implementering en kontinuerlig process där huvudmannens styrning och rektors ledarskap blir centrala förutsättningar för organisatorisk uthållighet.

Kapitel 1: Bakgrund

1. Inledning

Skolan är en av de vanligaste brottsplatserna bland barn och ungdomar (Brottsförebyggande rådet 2016 & 2018). Anmälningarna till Skolinspektionen och Arbetsmiljöverket om våld mellan elever har ökat markant på riksnivå under det senaste decenniet (Skolvärlden 2017; Lärarförbundet 2017; DN 2019; SvD 2019). Enligt PISA (2015) utsätts fem procent av svenska elever utsätts återkommande för grova kränkningar av sina skolkamrater. Det är fråga om bland annat olaga hot, misshandel, sexuella trakasserier och övergrepp i rättssak; företeelser som i skolmiljön traditionellt har benämnts som mobbing. Samtidigt rapporterar elever om en generellt ökande otrygghet under skoltid (Skolinspektionen 2019; Tryggare Sverige 2017). Utvecklingen har dels förklarats utifrån en ökad anmälningsbenägenhet, dels en faktiskt ökad problematik i svenska skolor. Oavsett ståndpunkt råder enighet kring att kränkningar är en återspeglning av elevernas sociala relationer i skolmiljön (Forsberg et al. 2016). Förebyggande arbete bör därför inrikta sig på kamratkulturens normer, som sätter ramarna för hur elever väljer att agera då de bevittnar kränkande behandling (Eriksson et al. 2002; Gerlinger & Wo 2016; Olweus 1997). Enligt studier om utsatthet i skolmiljön finns det jämnåriga närvarande i majoriteten av sådana situationer. Likväl reagerar de allra flesta åskådare med passivitet (Forsberg et al. 2016; Forsberg, Thornberg & Samuelsson 2014; Thornberg 2007; Salmivalli 1999). Det innebär att åskådare kan spela en viktig roll genom att upprätthålla kränkningar, men också genom deras potential att agera till förmån för de utsatta.

Åskådarperspektivet återfinns i olika skolbaserade program, som syftar till att vända den traditionellt passiva åskådaren till en förebyggande aktör (Banyard et al. 2014; Cissner 2009; Jenkins & Fredrick 2017; Gottzén et al. 2013). Ett av dem är *Mentors in Violence Prevention* (MVP). Utbildningsprogrammet har fått stor spridning i den anglosaxiska världen under de senaste 25 åren. I Sverige var Botkyrka kommun bland de första att införa MVP på några av sina högstadieskolor. Implementeringen påbörjades under 2014 inom ramen för kommunens övergripande våldsförebyggande arbete.¹ Målbilden är att utveckla ett umgängesklimat som förebygger olika former av kränkningar och öka elevernas civilkurage vid sådana situationer. Denna rapport är en utvärdering av utfallet på två av pilotskolorna; Karsby International School och Hammerstaskolan. Beställare är Botkyrka kommun via Sektionen för förebyggande arbete hos socialtjänsten. Utvärderingen finansierades av Brottsförebyggande rådet.

¹ Se MUCF:s rapport *Våldsförebyggande arbete i Botkyrka* (2017) för en ingående beskrivning av kommunens arbete med att utveckla ett sammanhållet förebyggande arbete med fokus på tidiga insatser.

2. Rapportens disposition

Rapporten är indelad i fyra kapitel. **Kapitel 1** behandlar implementeringen av MVP i Botkyrka kommun och programmets teoretiska utgångspunkter. **Kapitel 2** beskriver utvärderingens syfte och frågeställningar följt av dess empiriska material och tillvägagångsätt. **Kapitel 3** presenterar utvärderingens resultat kopplade till frågeställningarna. I **Kapitel 4** knyts resultaten samman i en avslutande diskussion. Utifrån slutsatserna diskuteras de lärdomar som finns att hämta ur MVP-programmets och utvärderingens utfall.

3. MVP i teori och praktik

3.1 Programteori

Programmet Mentors in Violence Prevention (MVP) utvecklades vid North Eastern University i Boston, Massachusetts i mitten av 1990-talet och har därefter fått stor spridning i USA och den övriga anglosaxiska världen. I sin ursprungsform är MVP ett utbildningsprogram för att förebygga våldsanvändning, huvudsakligen i skolmiljöer (Katz 2018; Cissner 2009). Programmet vilar på en genusteoretisk grund, som belyser hur sociala föreställningar om biologiskt kön styr vilka egenskaper och värderingar som pojkar och män respektive flickor och kvinnor förväntas besitta för att bli socialt accepterade och bekräftade (Jonsson 2012). Att problematisera genuskonstruktioner är centralt eftersom skolungdomar med stereotypa uppfattningar om maskulinitet och femininitet oftare utövar våld och har en högre acceptans för våldsanvändning än jämnåriga med en mer mångsidig syn (MUCF 2016).² Insatser för att förändra stereotypa normer kan således antas vara grundläggande för att förebygga kränkande behandling.

Programmets intention är att öka medvetenheten kring olika former av våld. Det innebär att bryta föreställningen om tydliga gränser mellan olika kränkande beteenden och en ofta godtycklig gradering av dem. Istället betraktas våldets olika uttryck i ett sammanhang; ett kontinuum av psykiska och fysiska överträdelser som utan intervention successivt förskjuter gränserna för grövre former av kränkningar. Enligt Brottsförebyggande rådet (BRÅ 2009:8 och 2013:4) råder en tydlig koppling mellan nivåerna av våld i skolmiljön, förekomsten av annan kränkande behandling och elevernas generella upplevelse av skolan. Vart tredje år genomför BRÅ en riksrepresentativ enkätundersökning bland ungdomar i årskurs nio. Ett återkommande resultat är att en av tio elever som uppger att de utsätts för mobbing också har utsatts för grovt våld i skolmiljön, att jämföra med en av hundra elever som inte utsatts för mobbing.³ Av den

² Detta samband kvarstod vid kontroll för ungdomars kön, ålder, föräldrars utbildningsnivå och försörjningsförmåga samt eventuell migrationsbakgrund (MUCF 2016).

³ Skolverket (2012) anser emellertid att begreppet *mobbing* är förelegat och förordar istället benämningen *kränkande behandling* för att beskriva beteenden som kränker elevens integritet.

anledningen har ett utvidgat fokus på "lindrigare" former av kränkningar förutsättningar att också minska risken för grövre våld bland elever.

Programmets målsättningar är att utveckla ett normkritiskt förhållningssätt och inspirera till att agera förebild i det preventiva arbetet. Det bärande elementet är åskådarperspektivet; MVP placerar den traditionellt passive åskådaren i fokus som en möjlig aktör mot våldsutövning i sin vardag. Att främja fler kapabla väktare betonar att det inte bara är skolpersonal som behöver sända ett konsekvent budskap om att kränkningar inte tolereras. Genom att öka elevinflytandet förväntas skolans trygghets- och trivselsarbete nå större legitimitet, då ungdomar tenderar att lyssna mer till jämnåriga än till vuxna (Cissner 2009; Forsberg et al. 2016; Karlsson & Pettersson 2003).

3.2 Implementering i Botkyrka kommun

Implementeringen föranledes av att arbetsmiljön på pilotskolorna präglades av olika former av kränkningar mellan elever. Enligt de före detta elever som medverkar i denna rapport var spännvidden stor; från verbala förolämpningar till mer långtgående konflikter mellan elever, som stundom urartade i slagsmål i skollokalerna och ett grövre fysiskt våld kröp allt längre ner i åldrarna. Vårterminen 2012 konstaterade Skolinspektionen en utbredd otrygghet och låg studiero bland berörda elever i förhållande till riksgenomsnittet.⁴ Myndigheten ansåg att legitimiteten hos skolornas likabehandlingsarbete var låg bland såväl elever som personal. Lägesbilden bekräftades våren 2013 av socialförvaltningen via områdessekreterarnas uppsökande verksamhet på skolorna och lyftes i det lokala samverkansforumet "Kraftsamling i Botkyrka". Socialförvaltningens förebyggande sektion fick i uppdrag att genomföra en orsaksanalys av lägesbilden.⁵ Särskilt beaktansvärd var skolpersonalens iakttagelse att elevernas umgängesklimat genomsyrades av mycket traditionella föreställningar om kön, det vill säga stereotypa genusnormer. Samtidigt som både pojkars och flickors handlingsutrymme begränsades av förhårdande sexistiska föreställningar, uppfattade många elever kränkningar som privata angelägenheter.

I ljuset av kartläggningens samstämmiga resultat välkomnade de berörda rektorerna en gemensam mobilisering för att vända den negativa trenden. En initial strategisk åtgärd

⁴ Till grund för Skolinspektionens bedömning ligger den s.k. Skolenkäten, vilket är en del av myndighetens regelbundna tillsyn för att säkerställa alla elevers lika rätt till god utbildning i en trygg miljö. Enkäten besvaras elektroniskt av alla skolor sedan år 2010. Målgruppen är all pedagogisk personal, alla elever i årskurs 9 och alla vårdnadshavare oavsett deras barns årskurs. Enkäten är obligatorisk för personal och elever, medan vårdnadshavarnas medverkan är frivillig. Eleverna besvarar enkäten under skoltid. Alla respondenter är anonyma. Resultatet används som underlag i Skolinspektionens uppsökande tillsynsarbete i skolmiljön. Enligt myndighetens databas SIRIS har Karsby International School och Hammersta skola besvarat Skolenkäten åren 2012, -16 och -18.

⁵ Till grund för orsaksanalysen låg en lägesbild som baserades på fem av varandra oberoende källor; (1) skolornas incidentrapporter avseende polisanmälningar respektive orosanmälningar till socialtjänsten rörande elever, (2) intervjuer med skolpersonalen inklusive representanter för skolläring och elevhälsan, (3) socialförvaltningens respektive (4) polisens erfarenheter av elevgruppen samt (5) ungdomsenkäten.

var att kommunen förankrade lägesbilden i hela sin förvaltningsstruktur, med avsikt att åstadkomma en tvärsektionell samverkan med skolorna kring våldsförebyggande arbete. Ambitionen blev att finna en långsiktig arbetsform som är både reaktiv och förebyggande mot våld. I arbetet med att hitta ändamålsenliga metoder identifierade personal inom sektionen för förebyggande arbete programmet MVP. Eftersom kommunens fokus låg på att utveckla arbetet med fokus på tidiga insatser passade programmets universella och därtill genusteoretiska ansats lägesbilden. Inledningsvis investerade kommunledningen mycket tid i att bygga in MVP i det övergripande våldspreventiva arbetet. Sakkunskap och perspektiv från olika funktioner, såväl inom som utanför kommunorganisationen behöver samverka kring en traditionellt autonom skolverksamhet. I skedet knöts också polis och räddningstjänst till MVP.

Implementeringen av programmet på pilotskolorna påbörjades hösten 2014. I ett första steg utbildades skolpersonalen utifrån en internationell metodbok i MVP under ledning av certifierade handledare från USA och Skottland. I förlängningen utvecklade kommunen sin egen handbok, vilket innebar att programmet anpassades till en svensk kontext. I ett andra steg bildades lokala MVP-team bestående av lärare respektive representanter för socialtjänst, polis och räddningstjänst. Varje skola har ett designerat team och varje arbetslag vägleds av en koordinerande områdessekreterare från socialtjänsten.

3.3 MVP i praktiken

MVP-teamen ansvarar i sin tur för handledning i ett elevmentorskap, som utgör programmets bärande element. Varje vårtermin sedan 2015 genomförs en rekryteringsdag med alla elever i årskurs 8, som får möjligheten att ansöka om att bli mentor inför kommande hösttermin då de börjar årskurs 9. För att kvalificera sig till rekryteringen krävs vårdnadshavarens samtycke. Genom intervjuer görs sedermera ett urval av lämpliga kandidater baserat på engagemang och utvecklingspotential. I början av hösten påbörjar alla utsedda mentorer en tvådagars ledarskapsutbildning. Målgruppen för programmet är alla elever i årskurs 6.

Botkyrkas version av programmet består av elva lärandepass som spänner över ett läsår på schemalagd skoltid. Lärandepassen utgår från kommunens programhandbok innehållandes fiktiva scenarier med tillhörande övningar, som skall väcka reflektioner om genusnormer relaterade till acceptans för våld och ge eleverna olika verktyg för att agera mot våld i sin vardag. Samtliga elever i årskurs 6 genomgår programserien klassvis indelade i smågrupper med en designerad elevmentor. Inför varje läropass får elevmentorerna handledning av MVP-teamen, som också medverkar i klassrummet i förekommande fall. Intentionen är att mentorerna ska bli förebilder för de yngre eleverna samtidigt som de själva får chansen att utveckla sina ledaregenskaper. Målbilden är att öka elevernas benägenhet att agera mot kränkande behandling och således förändra den traditionellt passiva åskådarrollen.

Kapitel 2: Utvärdering

1. Syfte och frågeställningar

Programmets ledstjärna är att öka elevernas benägenhet att agera till förmån för utsatta i olika sårbara situationer. För att mäta civilkuragets utveckling över tid besvarar samtliga elever i årskurs 6-9 på pilotskolorna en digital enkät vid varje terminsstart och avslutning (Åskådarenkäten). Vartannat läsår genomförs en ytterligare enkät bland alla elever i kommunen med frågor om utsatthet för olika kränkningar (Ungdomsenkäten). Varje läsår besvarar alla elever i kommunen en tredje enkät på temat trygghet och studiero (Elevenkäten). Till de två förstnämnda undersökningarna finns jämförelsedata från innan MVP infördes. Då enkätfrågorna är identiska sedan baslinjemätningarna kan eventuella förändringar utläsas genom att följa upp samma indikatorer över tid. Med avsikt att kontextualisera resultaten har skolpersonalen och pilotskolornas externa samverkanspartners involverats i tolkningen av dem. Följaktligen har utvärderingens syfte varit att analysera enkätresultaten och validera utvecklingen gentemot informanternas erfarenheter av implementeringen. Syftet konkretiseras i tre frågeställningar:

1. Hur utvecklas elevernas självdeklarerade benägenhet att agera vid olika former av kränkande behandling och finns det förändringar kopplade till implementeringen av MVP?
2. Hur utvecklas elevernas trygghet respektive studiero och finns det förändringar kopplade till implementeringen av MVP?
3. Vilka är informanternas erfarenheter av MVP och vilka presumtiva framgångsfaktorer respektive eventuella svårigheter påtalar de beträffande implementeringen av programmet?

2. Rapportens underlag

Utvärderingen baseras huvudsakligen på ovan nämnda enkätmaterial från de två pilotskolorna, tillsammans med kompletterande intervjuer med nyckelinformanter. Till informanterna hör ungdomar som varit MVP-mentorer under åren 2015-2018, representanter för pilotskolornas MVP-team och övrig personal inklusive skolledning. En sammanställning av rapportens underlag återfinns i tabellen på nästa sida.

Metoder:	Respondenter/informanter:	Antal medverkande:	Material:
Individuella intervjuer	Skolpersonal	11	Ljudfiler
	Skolledning	2	
	Botkyrka lokalpolisområde	2	
Fokusgrupps-intervjuer	F.d. MVP-mentorer	17	Ljudfiler
	MVP-team	7	
Åskådarenkäten	Alla elever i årskurs 6-9		Enkätresultaten
Elevenkäten	Alla elever i årskurs 6-9		Enkätresultaten
Ungdomsenkäten	Alla elever i årskurs 9		Enkätresultaten

3. Utvärderingens förutsättningar och begränsningar

Inledningsvis ska tillstås att rapportens syfte och frågeställningar har reviderats under materialinsamlingen. Beställarens initiala önskemål var en effektutvärdering av eventuella förändringar kopplade till MVP. Det skedde emellertid ingen kvalitetssäkring av det befintliga enkätmaterialiet innan utvärderingen påbörjades. Först då uppdagades att merparten av empirin uppvisar olika metodologiska begränsningar, som presenteras i det följande.

3.1 Avgränsningar

Rapporten behandlar skolorna Karsby International School och Hammerstaskolan, två närbelägna skolor i kommundelen Norsborg som var först i Botkyrka med MVP. Ursprungligen ingick en tredje pilotskola, som emellertid avvecklade sitt arbete med MVP under 2018. Den skolan fick sålunda uteslutas. På planeringsstadiet fanns också skolornas studieresultat med som ett av utfallsmåtten.⁶ Detta utgick dock då båda pilotskolorna, av olika anledningar, upplevde en beaktansvärd elevomsättning inför och efter införandet av MVP. Kontentan var att de mest studieorienterade eleverna försvann, vilket gick ut över skolornas genomsnittliga meritvärde. Elevflykten berodde inte på

⁶ *Utfall* kan definieras som avsedda och icke avsedda förändringar hos enheter till följd av påverkan från sociala interventioner. *Studieresultat* kan mätas som andelen behöriga till gymnasiets yrkesprogram, andelen elever som erhållit betyg i alla ämnen och genomsnittligt meritvärde.

programimplementeringen, men belyser likväl att organisatorisk stabilitet är betydelsefullt för att kunna belägga potentiella effekter av ett universellt förebyggande arbete.

Ett centralt dilemma är frågan om utvärderingens observerade utfall är en produkt av interventionen MVP. För det första behandlar denna rapport inte implementeringen och kan således inte med säkerhet bedöma huruvida pilotskolorna historiskt varit programtrogna. För det andra kan det resultat som iakttas hos försöksgruppen vara såväl interventionseffekter som effekter av externa faktorer – såsom andra parallella insatser. På pilotskolorna bedrivs nämligen ett ytterligare våldsförebyggande program, TÅGET, som utvecklades av kommunens socialförvaltning och utbildningsförvaltning.⁷ Tåget riktar sig till elever, pedagoger och målsmän i årskurs F-5 och bygger på samma förändringsidéer som MVP. Likt i MVP så får barnen diskutera hur de kan bidra till att förebygga våld innan, under och efter det händer (MUCF 2017). Tåget pilottestades på Karsby International School hösten 2014 och har bedrivits där sedan dess. Från och med hösten 2016 ingår även Hammerstaskolan i verksamheten. Under nämnda förhållanden är att det är svårt att besvara hur MVP fungerar i jämförelse med pilotskolornas reguljära likabehandlingsarbete.

Avslutningsvis skall understrykas att programbaserade interventioner alltid är kontextberoende, vilket innebär att strukturella förhållanden som påverkar målgruppens levnadsvillkor parallellt med lokala organisatoriska förutsättningar har betydelse för utfallet (Andersson & Cater 2015; Cross & West 2011). MVP är sprungen ur en amerikansk kontext som avviker från svenska förhållanden sett till förekomsten av våld, föreställningar om jämställdhet mellan könen och sexuellt likaberättigande. Kan programteorin appliceras på svenska skolmiljöer och i så fall med vilka resultat? I Sverige figurerar i dagsläget ett antal olika versioner av *Mentors in violence prevention* (MVP). Nämnvärt är att organisationen Män för Jämställdhet har anpassat MVP till en svensk kontext och under åren 2015-2017 spridit programmet i ett antal skolor i Sverige inom ramen för projektet "En kommun fri från våld". I deras programversion axlas mentorskapet av lärare till skillnad från elever. Denna version av MVP har tidigare utvärderats på uppdrag av Skolverket (Eriksson et al. 2018). De berörda skolorna hade självmant valt att ingå i projektet. Under utvärderingens genomförande befann de sig mitt i en första fas av att implementera MVP i grundskolans årskurs 7-9 respektive gymnasiet.

Fokusområdena i Skolverkets utvärdering var elevernas kunskap om och attityder till våld samt deras ingripandenägenhet, vilket studerades i form av baslinje- och eftermätningar med en självskattningsenkät. En kontrollgrupp bestod huvudsakligen av elever på samma skola som fick sedvanligt värdegrundsarbete (Eriksson et al. 2018:91-92). Rapportförfattarna påpekar att samtliga pilotskolor saknade tillräckligt goda

⁷ Se Länsstyrelsen Stockholms rapport *Pilotutvärdering av det universella våldspreventiva skolprogrammet TÅGET* (2018) för en mer ingående beskrivning av metoden.

förutsättningar för att arbeta med MVP, vilket innebar att hela programteorin inte omsattes i praktiken. Utvärderingen konstaterade relativt små rapporterade förändringar i elevernas kunskap och attityder och beteenden och tvetydiga resultat beträffande ingripanden (Eriksson et al. 2018:89). Slutsatsen blev att MVP skulle kunna bidra till en ännu tydligare utveckling i positiv riktning med en bättre implementering. Nämnade förhållanden – det projektbaserade arbetssättet, det lärarledda mentorskapet, försöksgruppens åldersspann och implementeringssvårigheterna – försvårar generaliserande omdömen om MVP som metod och försvårar jämförelser med föreliggande utvärdering.

3.2 Enkätmaterialen

Detta avsnitt presenterar de tre enkätundersökningar som utgör utvärderingens huvudsakliga underlag. Den förstnämnda, den så kallade åskådarenkäten, genomförs endast på programskolorna varpå det saknas jämförelseskolor. I fallet med de två andra enkäterna, elevenkäten och ungdomsenkäten, matchade utbildningsförvaltningen pilotskolorna mot två andra kommunala grundskolor. Matchningskriteriet var att jämförelseskolorna har en likartad elevsammansättning. Intentionen var att jämföra utvecklingen hos indikatorer på trygghet och studiero samt utsatthet för kränkningar. Under arbetsprocessen framkom emellertid att pilotskolorna genomgått olika organisatoriska förändringar och delvis förändrat sitt elevunderlag över tid, vilket samvarierat med perioder av minskad trygghet och studiero. Under mätperioden har de tilltänkta jämförelseskolorna uppvisat en påfallande stabilitet i såväl organisation som aktuella indikatorer. Det redbara tillvägagångssättet för att undvika selektionsbias är randomiserade experiment inbegripet kontrollgrupper med före- och eftermätningar. Av allt att döma föreligger en rad hot mot utvärderingens validitet och reliabilitet. Till följd av rådande omständigheter har det saknats förutsättningar för en regelrätt effektutvärdering av programmet.

3.2.1 Åskådarenkäten

I åskådarenkäten får eleverna skatta sin egen benägenhet att agera då andra elever utsätts för olika former av kränkningar respektive sannolikheten att skolkamraterna ingriper om respondenten själv blir utsatt.⁸ Detta digitala frågeformulär besvaras av samtliga elever i årskurs 6-9 på pilotskolorna vid varje terminsstart och avslutning. Då årskurs 9 besvarar enkäten görs ingen åtskillnad (i datainsamlingen) mellan elever som är MVP-mentorer och deras klasskamrater. Av den anledningen har det inte varit möjligt att studera mentorskomponentens eventuella påverkan på aktuella indikatorer.

I fråga om mätinstrumentets kvalitet finns bedömningskriterier som är viktiga att ha kännedom om. På ett generellt plan uppvisar självskattningsstudier en generell risk för social önskvärdhet; att respondenterna förvränger svaren på ett för dem själva

⁸ Enkätfrågor, bilaga 1.

fördelaktigt sätt. Av analysen av åskådarenkäten framgår att eleverna alltsomoftast skattar sitt eget civillkurage som högre än sina skolkamraters. Enkätfrågorna kan uppfattas som normativa då civillkurage är en eftertraktad egenskap (jmf. Alfredsson 2016). Det är dock oklart om det föreligger systematiska skevheter i svarstendenserna (bias) och hur stort mätfelet i så fall är. Åskådarenkätens reliabilitet är okänd och behöver testas genom korrelationsmätning med test-retest för att säkerställa hur väl formuläret fångar eventuella förändringar över tid. Detta är angeläget utifrån att programimplementeringen föregicks av två baslinjemätningar med åskådarenkäten vårterminen och höstterminen 2015. Resultaten från dessa två mätningar uppvisar en bristande överensstämmelse. En sannolik förklaring är det lilla antalet respondenter. På Karsby besvarades enkäten av 58 elever VT 15 och av 11 elever HT 15. På Hammersta besvarades enkäten av 75 elever VT 15 och av 32 elever HT 15. Vid de senaste mättillfällena under 2018 har svarsunderlaget emellertid ökat till mellan 109 och 168 på respektive pilotskola.

I ett tidigt skede konstaterades att åskådarenkätens befintliga underlag var bristfälligt i flera avseenden. Den första programomgången på pilotskolorna startade hösten 2015. Intentionen har därefter varit att genomföra enkäten vid varje terminsstart (september) och terminsslut (maj), vilket motsvarar före- och eftermätningar för varje årskull. Det finns emellertid två väsentliga undantag. För det första genomfördes inte åskådarenkäten överhuvudtaget under 2016. För det andra har skolornas deltagande i enkäten varit ojämnt mellan terminerna. Karsby medverkade VT 15 och HT 15 respektive VT 17 och HT 17 samt VT 18 och HT 18. Hammersta deltog VT 15 och HT 15 samt VT 18 och HT 18. Vid samtliga mättillfällen har svarsfrekvensen varit hög, drygt 90 procent.

Datamaterialet är behäftat med ytterligare tre begränsningar som väsentligt påverkat analysens förutsättningar. För det första besvarade endast elever i årskurs 7 åskådarenkäten HT 15. På Karsby innebar det endast 11 respondenter och på Hammersta 32 svarande. För det andra lästes respondenternas årskurs inte in vid baslinjemätningen VT 15, vilket omöjliggör en redovisning av svarsfördelningen över årskurs vid det tillfället. För det tredje finns svaren fördelade efter respondenternas könstillhörighet att tillgå först från och med VT 17. Den yttersta konsekvensen av nämnda begränsningar är att utvecklingen inom och mellan olika grupper (kön och årskurser) inte kan säkerställas i förhållande till de ursprungliga baslinjemätningarna från 2015.

Avslutningsvis och mest graverande var upptäckten att åskådarenkäten bitvis uppvisar mycket små svarsunderlag. Huvudorsaken är pilotskolornas småskalighet. Under materialinsamlingen har de haft två parallellklasser vardera med relativt få elever. Få analysenheter ökar risken för slumpmässiga variationer mellan mätningarna och minskar sannolikheten för att upptäcka systematiska skillnader, som kan relateras till interventionen (att resultaten blir statistiskt signifikanta). Förutsättningarna avgörs också av interventionens (okända) effektstorlek. Om det faktiskt föreligger en skillnad mellan elever innan och efter att de genomgått lektionsserien, men den är bara 0.05 på

resultatens indexskala från 0 till 5, så krävs ett väldigt stort urval för att kunna slå fast att det är en signifikant skillnad och inte en slumpmässig variation. Om skillnaden istället är 2,5 på samma skala behövs ett mycket mindre urval för att upptäcka skillnaden.

3.2.2 Elevenkäten

Elevenkäten besvaras varje vårtermin av samtliga elever i årskurs 6-9 i Botkyrka. Formuläret innehåller ett antal frågor om trygghet och studiero, som utbildningsförvaltningen valde ut som relevanta för utvärderingen.⁹ Väsentligt är att enkäten genomfördes för första gången 2016, vilket innebär att baslinjedata saknas. I utvärderingen ingår resultaten till och med 2018, som delats upp på årskurs och könstillhörighet. Elevenkäten uppvisar ett tillfredställande svarsunderlag. På Karsby har den besvarats av mellan 165 och 182 elever vid respektive frågetillfälle. På Hammersta har mellan 92 och 141 elever medverkat i varje mätning. Det motsvarar en svarsfrekvens på drygt 90 procent.

3.2.3 Ungdomsenkäten

Ungdomsenkäten, eller Stockholmsenkäten som den också kallas, är en självrapporteringsstudie om ungas uppväxtvillkor och nivå av välbefinnande generellt och utsatthet för olika kränkningar specifikt. Den genomförs vartannat år under skoltid bland samtliga elever i årskurs 9 och år 2 på gymnasiet. Karsby har medverkat sedan 2006 och Hammersta från och med 2010. År 2014 utgör undantaget då enkäten inte genomfördes i årskurs 9. Svarsfrekvensen har vid varje mättillfälle uppgått till drygt 80 procent, men eftersom programskolorna har endast två parallellklasser är svarsunderlaget sparsamt. På respektive skola har mellan 34 och 75 elever deltagit vid varje mättillfälle, vilket påverkar variansen i synnerhet på gruppnivå (kön) negativt. Ungdomsenkäten innehåller totalt 100 frågor, varpå sju frågor med relevans för utvärderingens syfte valdes ut.¹⁰

4. Etiska aspekter

Insamlingen och handhavandet av rapportens underlag har utgått från Vetenskapsrådets (2017) etiska principer för humanistisk vetenskaplig forskning. Samtliga enkätundersökningar besvaras individuellt och anonymt. Resultaten kodas av utbildningsförvaltningen och sammanställs i indexskalor, som redovisas på skolnivå samt fördelade över subgrupper (årskurs och könstillhörighet). I det avseendet föreligger ingen risk för identifiering av enskilda individer, vilket uppnår kravet på konfidentialitet. Datamaterialen har förvarats så att obehöriga inte haft tillgång till resultaten.

Samtycke till pilotskolornas medverkan inhämtades initialt från respektive skolledning. Vid första kontakt med varje informant informerades de berörda, antingen skriftligen eller muntligen, om utvärderingens syfte och spridning. Liktydigt framgick att deras

⁹ Enkätfrågor, bilaga 2.

¹⁰ Enkätfrågor, bilaga 3.

deltagande var helt frivilligt och anonymt (jmf. Vetenskapsrådet 2017:37). Ett dilemma uppstår ur att pilotskolorna namnges i rapporten. Därmed föreligger en uppenbar risk för identifiering av enskilda nyckelinformanter, vilket också rapportförfattaren påtalade för dem innan materialinsamlingen påbörjades. Samtliga gav likväl sitt samtycke till att ingå i utvärderingen. Att informanterna i fler fall är arbetskollegor och således kommer att möta varandra efter utvärderingen publicerats ställer denna aspekt på sin spets. Inte minst eftersom att informanterna diskuterat situationen på sin arbetsplats samt erfarenheter av våld mellan elever, som de själva eller andra bevittnat.

Inför varje intervjutillfälle upprepade rapportförfattaren att ljudupptagningarna och fältanteckningarna endast är ämnade för den aktuella rapporten. Materialen har uteslutande hanterats av rapportförfattaren. Avslutningsvis påmindes deltagarna om att de fram till rapportens publicering hade möjligheten att dra sig ur som informanter (Vetenskapsrådet 2017:54). Informanterna presenteras utifrån verksamhetsanknytning eller verksamhetsfunktion för att tydliggöra att utvärderingen inte inriktas mot enskilda individer, utan de generella trenderna och erfarenheterna sedan programimplementeringen. Den bild som framkommer när alla informanters erfarenheter sammanfogas är i stora drag samstämmig, vilket talar för det kvalitativa materialets tillförlitlighet.

Kapitel 3: Resultat

I detta kapitel presenteras utvärderingens resultat kopplade till de tre frågeställningarna. Inledningsvis behandlas de tre enkätmaterialen där rådatan slagits samman till index. Analysen har studerat utvecklingen av medelvärdena i indexskalorna över tid, initialt på skolnivå och därefter på gruppnivå (årskull, årskurs och kön). Ett parat t-test gjordes för att se om det fanns någon signifikant skillnad mellan medelvärdena för dels respektive indikator, dels totalsumman över hela frågeformulären vid varje mättillfälle. Det möjliggör att i förlängningen upptäcka om eventuella förändringar under programserien är bestående till examen.

Hur utvecklas elevernas självdeklarerade benägenhet att agera vid olika former av kränkande behandling och finns det förändringar kopplade till implementeringen av MVP?

Detta första avsnitt behandlar hur elevernas civilkurage utvecklas då de genomgått programmet och huruvida eventuella förändringar vidmakthålls över tid. Före- och eftermätningar för varje årskull i årskurs 6 äger rum vid terminsstart (augusti) och terminsslut (maj), då även övriga elever i årskurs 7-9 besvarar åskådarenkäten. Det innebär att alla elever på pilotskolorna tillfrågas innan de genomgått programserien och direkt efter att programserien avslutats samt mellan 3 och 36 månader efter att lektionsserien avslutats.¹¹

Den generella bild som framträder ur resultaten från åskådarenkäten är en avsaknad av förbättringsområden på skolnivå för båda pilotskolorna över tid. Analysen kan inte härleda några tillförlitliga förändringar i aktuella indikatorer kopplade till implementeringen av MVP, varken i positiv eller negativ bemärkelse. Det finns emellertid ett undantag i form av frågan *"En kille berättar för dig att han försöker hålla koll på sin syster så att hon inte umgås med killar eller skaffar en pojkvän. Vad gör du då?"* I det avseendet indikerar analysresultaten på en tydlig och positiv förändring på båda pilotskolorna. Det är fler respondenter som efter programserien uppger att de skulle agera, antingen genom att själva säga ifrån eller att vända sig till en vuxen, än vara likgiltiga eller mer aktivt legitimera det kontrollerande beteendet. Förbättringen kvarstår dessutom vid varje mätning till och med examen. Det är framförallt killarna som står bakom trenden (även om också tjejerna uppvisar en positiv utveckling). Sett till baslinjemätningarna finns också ett större behov av positiv förändring bland killarna på samtliga indikatorer i åskådarenkäten; killarna är överlag mindre benägna än jämnåriga tjejer att agera i situationerna som beskrivs i frågeformuläret. Särskilt iögonfallande är att könsmönstret består genom högstadieperioden. Avslutningsvis bör framgå att om analysen avgränsas till före- och eftermätningarna i årskurs 6 och bortser från de små svarsunderlagen så framträder marginella förbättringar över samtliga indikatorer. Tendensen kvarstår emellertid inte till höstterminen i årskurs 7 eller till de följande mättillfällena.

¹¹ Detta gäller med undantag för tidigare redovisade brister i svarsunderlagen.

Av särskilt intresse var en jämförelse mellan resultaten från HT 2015 och HT 2018. Vid det förstnämnda mättillfället ingick de elever i årskurs 6, som under läsåret HT15-VT16 skulle bli de första mottagarna för programmet. Vid det sistnämnda mättillfället har samma elever nått årskurs 9 och här ingår således de första MVP-mentorerna som också varit målgrupp för programmet. En arbetshypotes under utvärderingsperioden har varit att programteorin i och med det skulle fått sitt förväntade genomslag på skolnivå. Till följd av enkätmaterialens metodologiska begränsningar kan dessvärre den hypotesen inte prövas systematiskt.

[Hur utvecklas elevernas trygghet respektive studiero och finns det förändringar kopplade till implementeringen av MVP?](#)

Analysen av ungdomsenkäten finner inga säkra belegg för att andelen respondenter som blivit utsatta för eller utsatt andra elever för kränkande behandling har förändrats i spåren av programimplementeringen. Mellan mätningarna har också nya frågor adderats till formuläret, varpå alla indikatorer inte är jämförbara över tid. Den springande punkten är dock de små svarsunderlagen, i synnerhet för år 2012, vilket också kullkastar att upptäcka eventuella trendbrott bland killar respektive tjejer. Mest uppseendeväckande är utfallet i 2016 års mätning, där jämförelsedata på både kommun- och länsnivå finns att tillgå. I en sådan jämförelse placerar sig båda pilotskolorna bättre i fråga om utsatthet för kränkningar och oro för att utsättas för brott i skolmiljön. Enkäten innehåller en fråga om impuls kontroll; *"Om jag blir arg på någon drar jag mig inte för att skada honom/henne"*. Här placerar sig Hammerstaskolan över genomsnittet på både kommun- och länsnivå, medan Karsby International School hamnar i underkant. Däremot placerar sig båda pilotskolorna under båda jämförelsepopulationerna på frågan om respondenterna utsatt andra elever för kränkningar under innevarande läsår.

På ungdomsenkätens frågor om studiero placerar sig Hammerstaskolan över genomsnittet på både kommun- och länsnivå år 2016, medan Karsby International School hamnar i underkant. Till följd av materialets beskaffenhet går det dock inte att jämföra respektive skola internt på samma indikatorer från 2012 års mätning. Även elevenkäten innehåller indikatorer på studiero och trygghet. Med 2016 års mätning som fond uppvisar pilotskolorna skiftande tendenser. Studiero mäts med påståendena *"Jag kan arbeta i lugn och ro på lektionerna"* och *"På mina lektioner märks det att eleverna tycker att undervisningen är viktig"*. I dessa två avseenden uppvisar Karsby en distinkt förbättring till år 2018. Därtill skönjs en marginell förbättring i trivsel mät som *"Jag trivs i skolan"*, men däremot sker ingen förändring på påståendet *"Jag känner mig trygg i skolan"* på skolnivå. Liktydigt uppvisar Hammersta en försumbar förbättring i trivsel, men ingen förändring av trygghetsaspekten. Däremot framträder en partiell förbättring av skolklimatet, mätt som *"Mina klasskamrater respekterar det jag har att säga"* och *"Lärarna i min skola tar hänsyn till elevernas åsikter"* samt studiemotivation mätt som *"Skolarbetet känns viktigt för mig"* och *"På mina lektioner märks det att eleverna tycker att undervisningen är viktig"*. Mest iögonfallande för Hammerstaskolans del är att de

tydligaste förbättringsområdena utgörs av resultatuppföljningen mätt som *"Jag får veta hur det går för mig i skolarbetet"* och studievägledning mätt som *"Jag är nöjd med vägledningen som jag har fått i skolan inför gymnasievalet"* samt arbetslivsorientering mätt som *"Det jag har lärt mig i skolan om arbetslivet och olika yrken har gjort att jag vet vilka möjligheter jag har i framtiden"*.

Vilka är informanternas erfarenheter av MVP och vilka presumtiva framgångsfaktorer respektive eventuella svårigheter påtalar de beträffande implementeringen av programmet?

Inledningsvis finns skäl att uppmärksamma hur den lägesbild som föranledde satsningen på MVP kunde uppstå. I sökandet efter svar anges en rad olika förhållanden på organisatorisk nivå som har förgreningar till levnadsförhållandena i skolornas upptagningsområde. I det förstnämnda ledet uppmärksammas betydelsen av rektors ledarskap för kontinuiteten i det reguljära likabehandlingsarbetet. Under året som föranledde implementeringen genomgick båda pilotskolorna organisatoriska förändringar, i synnerhet i form av rektorsbyten. Väl på plats drog respektive ny skolledning paralleller mellan elevernas jargong och en observerad låg energi i personalgruppen. Alla arbetskollegor var inte i stånd att agera unisont mot det umgängesklimat som rådde mellan eleverna. Då ordinarie anmälningsrutiner för kränkande behandling inte alltid efterlevdes, fortsatte de mest tongivande eleverna att gång på gång testa gränserna och fick ett allt större friutrymme.

Till följd av en alltmer eskalerande situation valde en inte oväsentlig andel av eleverna på båda pilotskolorna att byta till andra skolor. I fallet med Karsby bottnade elevflykten också i öppningen av en ny skola med en likartad profil i Sättra dit de mest högpresterande eleverna försvann, vilket sänkte betygsgenomsnittet. Dessa elever kännetecknades av ett relativt större humankapital (studiemotivation, framtidstro etc.), vilket utarmade arbetsmiljön än mer. Baksidan av segregationen i kommundelarna Norsborg, Hallunda, Fittja och Alby är låga disponibla inkomster och en förhållandevis hög in- och utflyttning (Regeringskansliet 2012). Sådana faktorer urholkar den informella sociala kontrollen i bostadsområdena (Gerell 2017). Baksidan är relativt läns-genomsnittet högre nivå av otrygghet bland invånarna (Statistiska centralbyrån 2017). Barnfamiljer som förvärvar de ekonomiska möjligheterna att flytta därifrån väljer i hög utsträckning att göra det. Informanterna menar att de kvarvarande familjerna är mer utelämnade åt kortsiktiga hyreskontrakt och hotet från en överhängande flytt riskerar att härda barnen under uppväxten; att barn utövar och/eller utvecklar en förhållandevis hög tolerans för våld i skolmiljön beskrivs en försvarsmekanism mot att bli känslomässigt investerad i sina jämnåriga - om man en dag skulle behöva lämna sitt bostadsområde och därmed byta skola.

Mot denna bakgrund insåg pilotskolornas nuvarande ledning ett överhängande behov att ena personalgruppen. Händelseutvecklingen på Karsby International School får här statuera exempel. Den ifrågakvarande rektorn tillträdde lagom till höstterminen 2013, två

år innan MVP sjösattes. Som första åtgärd anställdes två skolkuratorer på heltid, med ansvar för administrationen av kränkingsanmälningar samt polisanmälningar och orosanmälningar. Som andra åtgärd lyfte den nya ledningen elevsituationen till nämndnivå. Det innebar att behovet av att arbeta långsiktigt mot våld, med fokus på tidiga insatser, definierades och fick politisk bärkraft. Följaktligen kom MVP att implementeras inom ramen för kommunens övergripande våldsförebyggande arbete. Det innebar att socialtjänsten fick utökade resurser till att arbeta gentemot de lokala skolorna. I förlängningen fogades programmet till samverkansöverenskommelsen mellan kommunen och Botkyrka lokalpolisområde. Nämda omständigheter har enligt skolledningen och personalen bidragit med en intern samsyn kring det förebyggande arbetet och dess betydelse i förhållande till samverkansaktörer; till socialtjänsten som innehar en samordnande funktion i programmet och till polisens kontaktskapande arbete med unga i skolmiljön.

Av allt att döma saknas entydiga och tillförlitliga statistiska belägg för att programmet styr mot sin målbild. Det går däremot inte att bortse från att rapportens nyckelinformanter anser att MVP har flera primära och sekundära fördelar. I primärt avseende anser majoriteten av intervjupersonerna att förekomsten av våld mellan eleverna på pilotskolorna generellt har minskat sedan implementeringen. I den utsträckning som våld fortfarande utövas är det fråga om mindre grova överträdelser än tidigare. I intervjuerna finns två återkommande tankegångar bakom det presumtiva förebyggande utfallet. För det första hävdas att MVP bidragit till att engagera eleverna i skolornas reguljära värdegrundsarbete. Enligt de tidigare MVP-mentorerna var programteorin en ögonöppnare för den förhårdande jargong som normaliserats som en del av kamratkulturen. För de yngsta intervjupersonerna bidrog läropassen med verktyg i form av olika gränssättningstekniker för att säga ifrån och således avstyra och stoppa olika beteenden från att eskalera. Programmet har dessutom givit elever och skolpersonal en gemensam tolkningsram för vad som utgör kränkande behandling. Sådan konsensus kring icke önskvärda beteenden ger också personalen större utrymme att tidigt sätta gränser vid de uppblussande konflikter mellan elever som ännu förekommer. Dessa resultat knyter an till tidigare svensk forskning om förebyggande arbete, som visat att personalens relationer med eleverna, ömsesidig förståelse för mellanmänniska uppförandekoder och kontinuerligt värdegrundsarbete har visat sig motverka hot och våld i skolan (Eriksson et al. 2002; Forsberg m.fl. 2016; Forsberg, Thornberg & Samuelsson 2014).

De primära fördelarna med programmet återfinns också på strategisk nivå som ett verktyg för skolans externa samverkansaktörer. Vid polisens omorganisation 2015 blev Botkyrka ett eget lokalpolisområde, vilket innebar en ökad resurstilldelning till gagn för ett långsiktigt brottsförebyggande arbete. Därmed skapades förutsättningar för en stadigvarande kontaktyta gentemot de lokala skolorna. Att normalisera polisens närvaro bland barn och ungdomar beskrivs emellanåt som en utmaning i de kommuner (Norsborg, Alby, Hallunda och Fittja) där majoriteten av pilotskolornas elever bor.

Attityden till rättsväsendet generellt och polisen specifikt beskrivs inte sällan som motvillig på områdesnivå. Tystnadskulturen påstås i sin tur underblåsa parallella samhällsstrukturer. Enligt polisens informanter bidrar deras representation i MVP-teamen till att bryta med en utbredd uppfattning om dem som "förtryckare" och istället betrakta den som ambassadörer för programmets kärnvärden (social jämlikhet etc.), som försvarar den enskildes trygghet och rätt till frihet från våld. Resultatet beskrivs som en större legitimitet åt polisens närvaro i skolmiljön och ett ökat förtroendekapital. Sådana omständigheter kan enligt en informant befrämja det underrättelsebaserade polisarbetet och sålunda bidra till att brott snabbare klaras upp.

Till de sekundära fördelarna med MVP hör den personliga utveckling som mentorskapet kan framkalla. Enligt tidigare MVP-mentorer och skolpersonal har det ansvaret bidragit med en stärkt självkänsla, som i sin tur bekräftas av att de yngre eleverna ser upp till mentorerna. Därtill intygar MVP-teamens lärarrepresentanter att fler elever fått en lägre tolerans för kränkningar och att programmet mobiliserat skolans goda förebilder. I pilotskolornas upptagningsområde beskrivs de gemensamma uppväxtvillkoren som ett starkt sammanhållande kitt; att de yngre eleverna kan identifiera sig med MVP-mentorerna ger legitimitet åt programmets budskap. I ett annat sekundärt avseende påstås att programteorin har avdramatiserat frågor om sexualliv och genusnormer generellt och sexuellt våld specifikt, vilket enligt skolpersonalen givit eleverna förbättrade förutsättningar att ta till sig sex- och samlevnadsundervisningen. Samtidigt uppmärksammar andra informanter fler utmaningar på bostadsområdesnivå som kan påverka programteorins genomslagskraft bland eleverna. Inte minst normgrundade fördomar mot HBTQ+-personer. Sådana svårigheter påtalas både utifrån de yngre elevernas åsikter kring sexuella minoriteters rättigheter och på vissa mentorernas beröringsskräck kring ämnet. Majoriteten av de tidigare mentorerna upplevde att det till och med var lättare att genomföra programpasset om sexualiserat våld än att leda en diskussion om människors sexuella likaberättigande.

Avslutningsvis råder också meningsskiljaktigheter om det våldsförebyggande argumentet mellan å ena sidan MVP-teamen och de lärare vars elever antingen är mentorer eller mottagare för programmet och å andra sidan övrig skolpersonal. Den senare gruppen informanter upplever inte att programmet medfört den omvälvande förändring som majoriteten vittnar om. Sådana oenigheter lyser igenom i huruvida MVP bör få behålla sin stående prioritering vid schemalaggningsen eller om verksamheten stjälar ovärderlig tid från skolans traditionella huvuduppgifter. Det är viktigt att vara ödmjuk inför tidsaspekten. För att få utväxling för de goda intentionerna krävs att elevmentorerna förbereder sig inför varje läropass. I det avseendet vittnar några informanter att utförandet ibland har en varierande kvalitet, men att de flesta dyker upp väl inlästa på aktuellt tema och kan balansera målgruppens olika och ibland oväntade infallsvinklar till nyanserade diskussioner. Det är också en förutsättning för att eleverna ska få utmana sina egna föreställningar.

Det går inte att ta miste på att berörda lärare och i synnerhet de som ingår i MVP-teamen anstränger sig för att lektionsserien ska löpa sömlöst jämte ordinarie undervisning. Det är i sin tur en återspeglning av en resolut skolledning, som aktivt ger förutsättningar för en kontinuitet i den fortsatta programdriften. I återblick ska heller inte förbises att implementeringen gynnades av att pilotskolorna redan initialt hade en god samverkan med socialtjänsten i fråga om att förebygga sociala risker bland barn och ungdomar. Utan omsvep har båda skolorna haft en genuin intention att utveckla ett universellt våldsförebyggande arbete till en gemensam kommunal organisatorisk struktur. En sådan konsekvent styrning belyser centrala aspekter i relationen mellan skolledningen och personalgruppen; värdet av målbildens legitimitet för en framgångsrik förankring och sedermera implementering. De meningsskiljaktigheter som trots allt förekommer är en indikation på att en metod eller ett program alltid är sekundärt jämte de kulturbärare som ska tillämpa det.

Kapitel 4: Slutledning

Den springande punkten är hur resultaten bör tolkas mot bakgrund av de metodologiska begränsningar som de kvantitativa undersökningsmaterialen uppvisar. En systematisk utvärdering handlar ytterst om att beskriva och värdera rimligheten i en intervention, men att dra alltför långtgående slutsatser av denna rapport är inget som rapportförfattaren rekommenderar. För att besvara om programmet har haft några mätbara våldsförebyggande effekter eller inverkan på elevernas civilkurage krävs ett helt annat tillvägagångsätt och statistisk styrka.

Rapporten påvisar att MVP inte tillfogar målgruppen någon form av skada. En tolkning av de statistiska resultaten kan härledas från den så kallade preventionsparadoxen. I ett universellt program likt MVP ingår både de individer som har behov av stöd och de som inte har någon problematik, vilket gör att det sällan blir stora effekter av dessa program på aggregerad nivå. Fördelen med en universell ansats är dock att alla elever omfattas och att det således inte föreligger någon risk för stämpling (såsom vid indikerad prevention). Eftersom det är svårt att veta vilka elever som kommer att utveckla sociala problem i vuxen ålder, så ökar universella program chansen att fånga upp och hjälpa dessa individer i tid. Även om sådana insatser ger små effekter på individnivå kan de ur ett längre perspektiv ge större effekter på samhällsnivå.

Utvärderingen konstaterar att implementeringen av MVP är en kontinuerlig process där huvudmannens styrning och rektors ledarskap är centrala förutsättningar för organisatorisk uthållighet. Betydelsen av sådana faktorer för genomslaget hos skolornas generella värdegrunds- och likabehandlingsarbete ska inte underskattas. Detta inte minst då skolan som institution har en generellt större autonom roll än övriga offentliga organisationer i en kommun (om än på en flytande skala) (Larsson & Löwstedt 2010:14). Policyförslag som inte överensstämmer med organisationskulturens normer kan svårigen bli en levande del av verksamheten. Därför krävs en ledning som initialt skapar legitimitet för förändring. Ett aktivt ägarskap ovanifrån behöver således samspela med bred uppslutning bland medarbetarna. Sådan styrning är en förutsättning för att åstadkomma bestående förändringar över tid (Englund 2005:45). För att uppnå denna kontinuitet intar också socialtjänstens samordnade funktion en central roll, som tillsammans med polisens uppslutning befrämjar engagemang bland målgruppen. Dessa aspekter har varit utmärkande i informanternas beskrivningar och får stöd av organisations- och implementeringsforskning om hållbart utvecklingsarbete i välfärdsverksamheter (Svensson 2011:11).

I skolans generella demokratiuppdrag ingår att både kunna förmedla etablerade samhälleliga normer och att möjliggöra situationer där dessa normer kan diskuteras. Ur det perspektivet kan MVP betraktas som tacknämligt att införliva i det reguljära värdegrundsarbetet. Huruvida programmet i förlängningen stärker pilotskolornas utsikter att fullgöra sin huvuduppgift, att ge alla elever förutsättningar att uppnå de

nationella kunskapskraven, är en komplex frågeställning som vida överskrider utvärderingens syfte. Det råder dock inga tveksamheter kring att studiero specifikt och umgängesklimat generellt är elementära beståndsdelar i resan mot måluppfyllelsen. Följaktligen är det lovvärt att pilotskolorna uppvisar förbättringarna på nämnda områden i Skolinspektionens kvalitetsuppföljning. Grundbulten i myndighetens granskning är den så kallade skolenkäten.¹² Enligt Skolinspektionens databas SIRIS har båda pilotskolorna besvarat enkäten VT 2012, HT 2016 och HT 2018. Vid det första mättillfället placerade sig Karsby International School och Hammerstaskolan under riksgenomsnittet på frågor om elevernas studiero och trygghet. Vid den senaste mätningen placerar de sig båda på par med eller till och med över rikssnittet. Av allt att döma konstateras fyra konkreta förbättringsområden på pilotskolorna över tid. Det första utgörs av det generella förebyggande arbetet mot kränkningar, i synnerhet att personalen uppträder enligt för att upprätthålla skolans ordningsregler. Det är dock inte fler som upplever att eleverna följer ordningsreglerna. För det andra framgår att undervisningen uppmuntrar till etiska ställningstaganden och innehåller diskussion om mänskligt likaberättigande. För det tredje framgår att den respekten också upplevs genomsyra det vardagliga bemötandet, såväl mellan elever som personal och elever emellan. Avslutningsvis konstateras att eleverna upplever en högre grad av inflytande över sin skolmiljö än riksgenomsnittet (Skolinspektionen 2018a; Skolinspektionen 2018b). En tolkning av nämnda resultat är att pilotskolorna lyckats engagera eleverna i det övergripande värdegrundsarbetet.

¹² Enkäten genomförs elektroniskt. Målgruppen är all pedagogisk personal, alla elever i årskurs 9 och alla vårdnadshavare oavsett deras barns årskurs. Enkäten är obligatorisk för personal och elever, medan vårdnadshavarnas medverkan är frivillig. Eleverna besvarar enkäten under skoltid. Alla respondenter är anonyma.

Referenser

Alfredsson, H. (2016). *Intimate partner violence: Beliefs and psychological predictors of intentions to intervene among the Swedish general public*. Doktorsavhandling, Psykologiska institutionen, Göteborgs Universitet.

Andersson Bruck, K. & Cater, Å. (2016). "Men for Gender Equality: promising projects for preventing men's violence against women", i M. Steketee, R. Römken, E. Smits van Waesberghe, T. Pels, K. Lünemann, J. Mak, J. Mejdoubi, H Harthoorn (red.) *Preventie van intergenerationeel geweld in Nederland en EU: Verkenning van wat werkt. Bijlagen* (s. 51-63). Atria & Verwey-Jonker Instituut.

Brottsförebyggande rådet (2009). *Grövve våld i skolan*. Rapport 2009:6.

Brottsförebyggande rådet (2013). *Brott bland ungdomar i årskurs nio. Resultat från Skolundersökningen om brott åren 1995–2011*. Rapport 2013:3.

Brottsförebyggande rådet (2016). *Om utsatthet och delaktighet i brott*. Rapport 2016:21.

Brottsförebyggande rådet (2018). *Om utsatthet och delaktighet i brott*. Rapport 2018:15.

Cissner, A. B. (2009). *Evaluating the Mentors in Violence Prevention program: Preventing gender violence on a college campus*. New York: Center for Court Innovation.

Cross, W. F. & West, J. C (2011). *Examining implementer fidelity: Conceptualising and measuring adherence and competence*. Journal of Children's Services Vol. 6, s. 18-33.

Dagens nyheter (2019). Artikel 19-03-06. Onlineresurs:
<https://www.dn.se/sthlm/anmalningar-om-hot-och-vald-inom-skolan-okar/>

Englund, T. (2005). *Läroplanens och skolkunskapens politiska dimension*. Göteborg: Daidalos.

Eriksson, B.; Lindberg, O.; Flygare, E. & Daneback, K. (2002). *Skolan – en arena för mobbning: En forskningsöversikt och diskussion kring mobbning i skolan*. Stockholm: Skolverket.

Eriksson et al. (2018). *Utvärdering av Mentorer i våldsprevention. Slutrapport*. Stockholms universitet; Örebro universitet; Mälardalens högskola.

Forsberg, C., Thornberg, R., & Samuelsson, M. (2014). *Bystanders to bullying: Fourth- to seventh-grade students' perspectives on their reactions*. Research Papers in Education, nr. 29, s. 557–576.

Forsberg, C., Wood, L., Smith, J., Varjas, K., Meyers, J., Jungert, T., & Thornberg, R. (2016). *Students' views on factors affecting their bystander acts in bullying situations: A cross-collaborative conceptual qualitative analysis*. Research Papers in Education, 1–16.
Onlineresurs: <http://dx.doi.org/10.1080/02671522.2016.1271001>

Gerell, M. (2017). *Neighborhoods without community: Collective efficacy and crime in Malmö, Sweden*. Doktorsavhandling. Institutionen för kriminologi, Malmö högskola.

Jenkins, L. N., & Fredrick, S. S. (2017). *Social capital and bystander behavior in bullying: Internalizing problems as a barrier to prosocial intervention*. Journal of Youth and Adolescence, 46(4), 757-771.

Jonsson, A. (2012). *"Man hör aldrig om killar som blir sexuellt trakasserade": En rapport om sexuella trakasserier i skolan*. Rapport 2012:1. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Karlsson, J. & Pettersson, T. (2003): *Fokusgruppsintervjuer med ungdomar om genus och våld. Konstruktioner av gärningspersoner och offer*. Rapport 2003:2. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Katz, J. T. (2018). *Response to Commentaries on Bystander Training as Leadership Training*. Violence Against Women, s. 1-8. DOI: 10.1177/1077801217753321

Katz, J. T., Heisterkamp, H. A. & Fleming, W. M. (2011). *The Social Justice Roots of the Mentors in Violence Prevention Model and Its Application in a High School Setting*. Violence Against Women, 17(6), s. 684–702.

Larsson, P. J. Löwstedt (2010). *Strategier och förändringsmyter: Ett organisationsperspektiv på skolutveckling och lärares arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Läraryrket (2017). Artikel 17-10-09. Onlineresurs:
<https://www.lararforbundet.se/artiklar/anmalningarna-om-fysiskt-vaald-i-skolan-har-okat>

Läraryrket (2019). Artikel 19-01-09. Onlineresurs:
<https://lararnastidning.se/okning-av-hot-och-vald-i-skolan/>

MUCF (2016). *Inget att vänta på: Handbok för våldsförebyggande arbete med barn och unga*. MUCF; Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.

Nationellt centrum för kvinnofrid (2014). *Våld och hälsa* – En befolkningsstudie om kvinnors och mäns våldsutsatthet samt kopplingen till hälsa. Onlineresurs: [http://kunskapsbanken.nck.uu.se/nckkb/nck/publik/fil/visa/418/NCK-rapport_prevalens Vald och halsa www.pdf](http://kunskapsbanken.nck.uu.se/nckkb/nck/publik/fil/visa/418/NCK-rapport_prevalens_Vald_och_halsa_www.pdf)

PISA (2015). STUDENTS' WELL-BEING VOLUME III. Onlineresurs: <http://www.oecd.org/education/pisa-2015-results-volume-iii-9789264273856-en.htm>

Regeringskansliet (2012). *Urbana utvecklingsområden: Statistisk uppföljning utifrån sju indikatorer*. Arbetsmarknadsdepartementet. Onlineresurs: <https://www.regeringen.se/contentassets/00a8cf242d7c434aafb50ee15b8fdefe/urban-a-utvecklingsomraden---statistisk-uppfoljning-utifran-sju-indikatorer-hela-dokumentet>
Salmivalli, C. (1999). *Participant role approach to school bullying: Implications for interventions*. Journal of Adolescence, nr. 22, s. 453–459.

Skolinspektionen (2018a). Skolenkäten hösten 2018. Huvudmannarapport-/Skolenhetsrapport. Enkätresultat, Karsby International School, Botkyrka kommun.

Skolinspektionen (2018b). Skolenkäten hösten 2018. Huvudmannarapport-/Skolenhetsrapport. Enkätresultat, Hammerstaskolan, Botkyrka kommun.

Skolinspektionen (2019). Onlineresurs: <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/skolinspektionen-tar-over-problemskola-oroande-problemen-har-pagatt-under-lang-tid>

Skolverket (2011). *Utvärdering av metoder mot mobbning*. Rapport 353. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2012:8). *Skolverkets allmänna råd: Arbetet mot diskriminering och kränkande behandling*. Stockholm: Fritzes.

Skolvärlden (2017). Artikel 17-03-20. Onlineresurs: <https://skolvarlden.se/artiklar/nio-av-tio-skolor-brister-i-arbetsmiljon>

Statistiska centralbyrån (2017). *SCB:s medborgarundersökning hösten 2017*.

Svenska dagbladet (2019). Artikel 19-01-09. Onlineresurs: <https://www.svd.se/anmalningar-om-hot-och-vald-i-skolan-okar-5ys5>

Svensson, L. (2011). *Profession, organisation, kollegialitet och ansvar*. Socialvetenskaplig tidskrift, nr 4, 2011.

Tryggare Sverige (2017). Onlineresurs: <https://tryggaesverige.org/011-trygghet-i-skolan-en-forutsattning-for-larande>

Ungdomsstyrelsen (2013). *Unga och våld*: En analys av maskulinitet och förebyggande verksamheter. Onlineresurs: https://www.mucof.se/sites/default/files/publikationer_uploads/sammanfattning-av-unga-och-vald.pdf

Vetenskapsrådet (2017). *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet. Onlineresurs: <https://publikationer.vr.se/produkt/good-research-practice/>

Ward, K. J. (2000). *Evaluation 1999/2000. Mentors in violence prevention*. Boston: Northeastern University Center for the Study of Sport in Society.

Bilaga 1: Åskådarenkäten

1. Jag skulle få hjälp av andra elever om jag blir retad
2. Jag skulle få hjälp av andra elever om någon försöker skada mig
3. Jag kan själv bli retad om jag hjälper en annan elev som blir retad
4. Jag kan själv råka illa ut om jag hjälper en annan elev som blir slagen
5. Jag tycker det är bra att personer säger ifrån när andra blir illa behandlade
6. Jag skulle säga till en kompis om han eller hon retar en annan elev
7. Jag skulle säga till en kompis om han eller hon sa något rasistiskt
8. Jag skulle säga till en kompis som använder ord som böggjävvel eller kuksugare
Notera återgången till baslinjeresultatet HT17 på aggregerad nivå.
9. Jag skulle säga till en kompis som kallar en kille för tjej eller kärring
10. Jag skulle säga till en grupp killar som kallar en tjej för fitta, hora eller liknande
11. Jag skulle säga till en grupp tjejer som kallar en tjej för fitta, hora eller liknande
12. En elev sprider rykten när ni står och pratar på rasten. Vad gör du då?
 - Sprider ryktet vidare
 - Skrattar
 - Ingenting
 - Säger eller gör något direkt för att få personen att sluta
 - Säger till honom eller henne efteråt att det inte är okej att göra så
 - Pratar med mina föräldrar om det som hänt
 - Pratar med en vuxen på min skola om det som hänt
 - Annat
13. En elev skriver elakt om en annan elev på ett forum på nätet när du är med. Vad gör du då?
 - Sprider ryktet vidare
 - Skrattar
 - Ingenting

- Säger eller gör något direkt för att få personen att sluta
- Säger till honom eller henne efteråt att det inte är okej att göra så
- Pratar med mina föräldrar om det som hänt
- Pratar med en vuxen på min skola om det som hänt
- Annat

14. Du får en bild på en annan elev av din kompis. Du förstår att personen på bilden inte skulle vilja att andra får se den. Vad gör du då?

- Sprider bilden vidare
- Skrattar
- Ingenting
- Säger eller gör något direkt för att få min kompis att sluta sprida bilden
- Säger till honom eller henne efteråt att det inte är okej att göra så
- Pratar med mina föräldrar om det som hänt
- Pratar med en vuxen på min skola om det som hänt
- Annat

15. En kille berättar för dig att han försöker hålla koll på sin syster så att hon inte umgås med killar eller skaffar en pojkvän. Vad gör du då?

- Försöker också hålla koll på hans syster
- Skrattar
- Ingenting
- Säger eller gör något direkt för att få honom att sluta
- Säger till honom efteråt att det inte är okej att göra så
- Pratar med mina föräldrar om det som hänt
- Pratar med en vuxen på min skola om det som hänt
- Annat

16. En elev ber en annan elev att göra ärenden åt honom eller henne, till exempel göra läxor eller köpa godis. Du märker att den andra eleven egentligen inte vill, men inte vågar säga nej. Vad gör du då?

- Ber eleven göra ett ärende åt mig också
- Skrattar
- Ingenting
- Säger eller gör något direkt för att personen ska sluta
- Säger till honom eller henne efteråt att det inte är okej att göra så
- Pratar med mina föräldrar om det som hänt
- Pratar med en vuxen på min skola om det som hänt
- Annat

17. Du ser några elever skojbråka och att en av dem inte tycker att det är kul. Vad gör du då?

- Hänger på skojbråket
- Skrattar
- Ingenting
- Säger eller gör något direkt för att få dem att sluta
- Säger till dem efteråt att det inte är okej att göra så
- Pratar med mina föräldrar om det som hänt
- Pratar med en vuxen på min skola om det som hänt
- Annat

18. Du ser att en elev tar en sak från en annan elev och hotar att ta sönder den, till exempel mobilen eller jackan. Vad gör du då?

- Hänger på personen som tagit saken
- Skrattar
- Ingenting
- Säger eller gör något direkt för att stoppa personen som tagit saken
- Säger till honom eller henne efteråt att det inte är okej att göra så
- Pratar med mina föräldrar om det som hänt
- Pratar med en vuxen på min skola om det som hänt
- Annat

19. Du ser en elev som slår, sparkar eller knuffar en annan elev. Vad gör du då?

- Slår, sparkar eller knuffar eleven också
- Skrattar
- Ingenting
- Säger eller gör något direkt för att få personen att sluta
- Säger till honom eller henne efteråt att det inte är okej att göra så
- Pratar med mina föräldrar om det som hänt
- Pratar med en vuxen på min skola om det som hänt
- Annat

20. Du ser en elev som drar i en annan elevs kläder, till exempel drar ner byxorna eller drar upp tröjan. Vad gör du då?

- Börjar också dra i hans eller hennes kläder
- Skrattar
- Ingenting
- Säger eller gör något direkt för att stoppa honom eller henne
- Säger till honom eller henne efteråt att det inte är okej att göra så
- Pratar med mina föräldrar om det som hänt
- Pratar med en vuxen på min skola om det som hänt
- Annat

21. Du ser en kille som tafsar på en tjej i korridoren. Vad gör du då?

- Tittar på
- Skrattar
- Ingenting
- Säger eller gör något direkt för att stoppa honom
- Säger till honom efteråt att det inte är okej att göra så
- Pratar med mina föräldrar om det som hänt
- Pratar med en vuxen på skolan om det som hänt
- Annat

22. Du ser en tjej som tafsar på en kille i korridoren. Vad gör du då?

- Tittar på
- Skrattar
- Ingenting
- Säger eller gör något direkt för att stoppa henne
- Säger till henne efteråt att det inte är okej att göra så
- Pratar med mina föräldrar om det som hänt
- Pratar med en vuxen på min skola om det som hänt
- Annat

Bilaga 2: Elevenkäten

Urval av frågor:

- Jag trivs i skolan
- Jag känner mig trygg i skolan
- Mina klasskamrater respekterar det jag har att säga
- Lärarna i min skola tar hänsyn till elevernas åsikter
- Jag kan arbeta i lugn och ro på lektionerna
- Skolarbetet känns viktigt för mig
- Skolarbetet gör mig så nyfiken att jag får lust att lära mig mer
- På mina lektioner märks det att eleverna tycker att undervisningen är viktig
- Jag vet vad jag ska kunna för att nå kunskapskraven i de olika ämnena
- Mina lärare förväntar sig att jag ska nå kunskapskraven i alla ämnen
- Lärarna i min skola hjälper mig i skolarbetet om jag behöver det
- Jag får veta hur det går för mig i skolarbetet
- I min klass har vi pratat om olika yrken och om studier efter grundskolan
- I min klass har vi träffat personer med olika yrken eller besökt arbetsplatser utanför skolan
- I min klass har vi diskuterat om kön eller bakgrund kan påverka hur man väljer yrke eller vad man väljer att studera
- Det jag har lärt mig i skolan om arbetslivet och olika yrken har gjort att jag vet vilka möjligheter jag har i framtiden
- Jag är nöjd med vägledningen som jag har fått i skolan inför gymnasievalet

Svarsalternativ:

- Stämmer helt och hållet
- Stämmer ganska bra
- Stämmer ganska dåligt
- Stämmer inte alls

Bilaga 3: Ungdomsenkäten

Urval av frågor:

- Det är hög ljudnivå och stökigt på lektionerna (54 E)
- Vuxna ingriper om någon blir trakasserad eller mobbad (54 L)
- Jag är orolig för att utsättas för brott i skolan, till exempel stöld eller misshandel (54 O)
- Har du känt dig mobbad eller trakasserad det här läsåret? (60-61)
- Har du varit med om att mobba eller trakassera elever det här läsåret (62)
- Har du blivit mobbad eller trakasserade via internet eller SMS/MMS det här läsåret? (63)
- Har du varit med om att mobba eller trakassera elever det här läsåret via internet SMS/MMS det här läsåret? (64)

Svarsalternativ:

- Stämmer mycket bra
- Stämmer ganska bra
- Stämmer ganska dåligt
- Stämmer mycket dålig